

Mr. sc. Anela Hasanagić

NASILJE I PROGANJANJE MEĐU VRŠNJACIMA

Sažetak

Problem nasilništva među učenicima postaje sve veći problem koji zaokuplja nastavnike, pedagoge, psihologe širom svijeta. Rasprostranjenost nasilništva je iz dana u dan sve veća i poprima sve veće negativne efekte.

Nasilničko ponašanje može izazvati brojne posljedica kao što su: usamljenost, depresivnost, tuga, uplašenost, nesigurnost, nisko samopouzdanje, pa i bolest, što ostaje prisutno dalje kroz život. Pokazalo se da su žrtve nasilničkog ponašanja u školi kao dvadesetogodišnjaci depresivniji od osoba koje nisu bile žrtve takvog ponašanja.

Stoga je izuzetno važno obratiti pažnju na ovaj problem i to gledajući globalno, a ne samo na nivou pojedine škole ili odjeljenja. Škole moraju donijeti odluku o tome da će povećati aktivnosti na suzbijanju nasilništva među vršnjacima i to tako što će o tome obavijestiti roditelje i pozvati ih na saradnju. Škole u Bosni i Hercegovini, trenutno ne obraćaju pažnju na ovaj problem, za razliku od susjedne nam Hrvatske i Srbije, u kojima je ovaj problem zaokupio pažnju stručnjaka.

Mogući prisupi u prevenciji i intervenciji su sistematski (na nivou cijele škole), razredni i individualni. U svakom pristupu je važno prije svega informirati javnost šta je to nasilje i kako ono utiče na jedinku, te zajedničkim kapacitetima roditelja, nastavnika i učenika iznaći moguća rješenja. Neophodno je raditi u prvom redu na osvjješćivanju problema kako kod učenika, tako i kod nastavnika i roditelja, pa tek onda poduzeti dalje odgovarajuće akcije, definiranja kazni za nasilničko ponašanje, te pružanje pomoći kako žrtvi, tako i nasilniku.

Kako je vidljivo iz rezultata ovog projekta, sve je moguće, smanjiti nasilništvo, pa čak ga možda i iskorijeniti dugim i permanentnim radom sa uključenim stranama, odnosno

nasilnicima i žrtvama nasilja, kao i sa roditeljima i nastavnicima. Osnovni problem, je kako je već rečeno što se ova problematika tretira pojedinačno i evo u ovom slučaju lokalno, a zapravo zahtijeva globalni tretman, odnosno proširenje sličnih aktivnosti na sve škole. Problem je dovoljno ozbiljan i za sobom ostavlja dovoljno ozbiljne posljedice da mu, sasvim sigurno, treba posvetiti jako puno pažnje.

Uvod

Nasilništvo među školskom djecom nesumnjivo je vrlo stara pojava, ali od 1970. godine privlači posebnu pažnju psihologa-praktičara, a od 1980. godine počinju se značajnije istraživati ovaj proble. Činjenica da neka djeca bivaju često i sistematski uznemiravana i napadana od strane druge djece opisana je u književnim djelima, a mnogi odrasli imaju osobna iskustva o tome iz svojih školskih dana.

1982. godine jedne su novine objavile da su trojica dječaka između 10 i 14 godina počinila samoubistvo, pretpostavlja se da je razlog tome bilo okrutno nasilništvo njihovih kolega. Taj događaj je pokrenuo niz reakcija, a krajnji rezultat je bila općenacionalna kampanja za rješavanje problema nasilnik/žrtva u norveškim osnovnim školama i nižim razredima srednje škole.

Dakle, pojava vršnjačkog nasilja među učenicima nije nova, ali se o njoj vrlo malo govori u domaćoj pedagoškoj literaturi i u okviru stručnog usavršavanja prosvjetnih radnika, tako da su oni slabo pripremljeni da rješavaju problem nasilja u školi. Često na to gledaju kao na uobičajene dječije nestašluke, ili se pitaju šta se dešava sa današnjom djecom uz konstataciju da oni, kao učenici, nisu bili takvi, puni agresije i nasilništva. Jedino kad se pojave drastični slučajevi, sa teškim posljedicama po dijete-žrtvu, masovni mediji stave ovu temu u središte svog interesovanja.

Nasuprot tome, na Zapadu se u posljednje dvije decenije, problemu nasilja u školi poklanja velika pažnja, vrše se brojna proučavanja, prave se brojni i raznovrsni programi za prevenciju nasilja u školi i zaštitu učenika, te se izrađuju odgovarajući priručnici za nastavnike.

Šta znamo o nasilju?

Riječ koja se u Skandinaviji koristi za nasilništvo, ili probleme nasilnik/žrtva je *mobbing*. U izvornom engleskom osnova

riječi *mob* obično označava veću i anonimnu skupinu ljudi uključena u zlostavljanje. U pojam «napadanja» («mobbing»), ili «nasilništvo» («bullying») važno je uključiti situaciju u kojoj jedna osoba zlostavlja drugu, kao i onu u kojoj je skupina odgovorna za zlostavljanje. Prirodno je promatrati nasilje pojedinog učenika i skupine kao usko povezane pojave, mada između njih mogu postojati neke razlike. Razumno je očekivati da je nasilje, od strane nekolicine učenika, neugodnije i možda štetnije po žrtvu.

Nasilništvo ili viktimizacija određeni su na općenit način: učenik je zlostavljan ili viktimiziran kada su ona ili on opetovano ili trajno izloženi negativnim postupcima od strane jednoga ili više učenika.¹

Značenje izraza «negativni postupci» trebalo bi detaljnije odrediti. Negativan je postupak kada neko hotimično zadaje, ili nastoji zadati ozljedu, ili neugodnost drugome (napadačko ponašanje). Negativni postupci mogu se izvesti riječima (verbalno), tjelesnim dodirima, grimasama i namjernim isključivanjem nekoga iz skupine. Nasilništvo može činiti pojedinac – nasilnik ili skupina. Meta nasilja može, također, biti pojedinac – žrtva ili skupina. U kontekstu nasilništva u školi meta je obično pojedinačni učenik. Trebalo bi naglasiti da se pojam «nasilništvo» ne koristi u slučaju kada se dva učenika približno jednake snage tuku ili prepiru. Da bi se koristio pojam nasilništva, mora postojati nerazmjerna snaga (asimetričan odnos snaga), učenik ili učenica izložen je negativnim postupcima, s teškoćom se brani i donekle je bespomoćan u odnosu prema učeniku koji ga zlostavlja. Korisno je i razlikovati **izravno** nasilništvo – s razmjerno otvorenim napadima na žrtvu i ono uključuje: rугanje, ponižavanje, vrijeđanje, kritiziranje, naređivanje i zahtjeve vezane za podređenost, guranje, udaranje, čupanje; i **neizravno** nasilništvo u obliku društvene izolacije i namjernog isključivanja iz skupine, ogovaranje djeteta i slično, a ovaj oblik nasilništva je teže uočiti (i njemu su sklonije djevojčice).

Nasilje među djecom možemo podijeliti u dva glavna oblika: **fizičko i verbalno**. Fizičko nasilje je najuočljiviji oblik, te podrazumijeva udaranje, guranje, štipanje, čupanje, dok verbalno nasilništvo najčešće prati fizičko, a podrazumijeva vrijeđanje, širenje glasina, stalno zadirkivanje, ismijavanje i sl. unutar navedenih oblika nasilja mogu se izdvojiti četiri podvrste:

---

¹ Dan Olweus: «Nasilje među djecom u školi», Školska knjiga, Zagreb, 1998. godine

- *Emocionalno nasilništvo* je usko vezano za fizičko i verbalno, a ono uključuje namjerno isključivanje žrtve iz zajedničkih aktivnosti razreda i dječije grupe, npr. zabava, ignoriranje.
- *Seksualno nasilništvo* podrazumijeva neželjeni fizički kontakt i uvredljive komentare (npr. dodirivanje i komentari na račun tijela).
- *Kulturalno nasilništvo* podrazumijeva vrijeđanje na nacionalnoj, religijskoj i rasnoj osnovi.
- *Ekonomsko nasilništvo* uključuje krađu i iznuđivanje novca.

Kako zastrašivanje djeluje na žrtve?

Činjenica da su mnoga djeca izložena zastrašivanju, još tu pojavu ne čini problemom, već je potrebno pokazati da biti zastrašivan (pa i zastrašivati druge) ima negativne posljedice. Mnoga istraživanja su utvrdila snažnu povezanost između stupnja u kojem su djeca bila zastrašivana i psihološke neprilagođenosti. Npr. Boulton i Smith (1994, a prema James Hartley & A. Branthwaite, 2002. godine) navode da zastrašivana djeca imaju niže samopoštovanje od svojih nezastrašivanih vršnjaka. Rezultati ispitivanja, koja istražuju korelaciju između razine zastrašivanja i razine neprilagođenosti, općenito podupiru zdravorazumsku zamisao da zastrašivanje izaziva psihičku bol. Čvršći podaci za ovakav zaključak dolaze iz novijih istraživanja u kojima su djeca bila praćena duže vremensko razdoblje. Tako je D. Hawker, (prema James Hartley & A. Branthwaite, 2002. godine) našao da ranija iskustva sa zastrašivanjem doprinose povećanju depresije. Uzeti zajedno, postojeći podaci snažno podupiru stajalište da zastrašivanje u školi šteti psihičkoj dobrobiti mladih ljudi. Tragična je činjenica da postoje dobro dokumentirani slučajevi samoubistva djece, kojoj je zastrašivanje, od strane njihovih vršnjaka, učinilo život nepodnošljivim (Ross, 1996, a prema James Hartley & A. Branthwaite, 2002. godine).

Daljnja istraživanja pokazuju da štetni učinci zastrašivanja mogu potrajati i nakon završetka školovanja, pa i do odrasle dobi. U jednom istraživanju se (Amber, Arazi & M. Boulton, 1992), ispitalo 300 odraslih ispitanika. Više od 95% sudionika je imalo takva sjećanja. Oko tri četvrtine tih osoba ponijeli su negativna osjećaje i emocije vezane za ta iskustva, a otprilike isti postotak je

izjavio da je zastrašivanje kod njih imalo dugoročno djelovanje. Bilo je, naprimjer, uobičajeno da ti ljudi kažu kako, zbog zastrašivanja i nasilništva u školi, manje vjeruju drugima od ostalih ljudi. Problem, koji se veže uz te podatke proizlazi iz činjenice da se temelje na samoiskazima ljudi o njihovim osjećajima i doživljajima u djetinjstvu. Sasvim je moguće da ispitivanja takve vrste daju pristrasne podatke zbog ograničenja pamćenja i činjenice da su te osobe bile sudionici u tim događajima. Optimalni nacrt bio bi da proučavanje skupine sudionika od djetinjstva do odrasle dobi, ali za sada nema takvih istraživanja.

Dakle, proganjanje je za progonjenog uvijek bolno. Ono može zadobiti teške i opasne dimenzije i prouzrokovati veliku patnju i psihološku štetu. Poznati su i primjeri da je vršnjačko proganjanje dovelo do samoubistva djeteta.

Događa se da da je dijete-žrtva potpuno usamljeno u svojoj teškoj situaciji, jer krije od roditelja, nastavnika i drugih osoba šta mu se događa. Razlozi za to mogu biti strah od osvete napadača, nepovjerenje u moć drugih osoba da ga spasi nasilja i da nađu rješenje za tu situaciju, bojazan da će ga okriviti, ili da će mu se smijati. Roditelji često ni ne slute da im je dijete zlostavljano, a nastavnici više pažnje usmjeravaju na dijete napadača, nego na dijete koje je žrtva nasilja.

Ko su nasilnici?

Nasilnici imaju potrebu osjetiti kontrolu i moć nad drugima, te im ponekad nedostaje suosjećanja za žrtve. Prkosni su, sukobljavaju se s odraslim osobama, antisocijalni su i skloni kršenju školskih pravila.

Često su skloni ljutnji i «lako eksplodiraju». Teško se nose s frustrirajućim situacijama. Vrlo često su i sami nasilnici bili žrtve fizičkog zlostavljanja i nasilništva u školi (ili u obitelji). Mogu biti ljuti i uznemireni zbog situacije u školi ili kod kuće. Uglavnom biraju žrtve koje su sitnije, mlađe, slabije, povučenije i pasivnije od njih. Neki nasilnici uopće ne razumiju kako se žrtve osjećaju i koliko im zastrašivanje šteti.

Lako se uvrijede i često doživljavaju agresiju prema sebi, čak i kad nije prisutna. Napadač ne mora nužno biti uključen u čin nasilja, može biti organizator grupe, tj. poticati i nagovarati druge da se nasilno ponašaju. Obično ne vole školu i nisu se na nju

adaptirali, imaju lošu samokontrolu, neosjetljivi su na osjećaje drugih ljudi.

Dok neki nasilnici uživaju u agresiji, osjećaju se sigurnima i prihvaćenim među vršnjacima, drugi imaju slabiji školski uspjeh, manje su popularni kod svojih vršnjaka i osjećaju se manje sigurnim. U nekim situacijama i sami nasilnici postaju žrtve.

Nasilnici uvijek uspiju pronaći način zastrašivanja i zadirkivanja koji će najviše uznemiriti žrtvu: zadirkuju zbog težine, izgleda, boje kose, obitelji, popularnosti, uloženog truda, disleksije, dispraksije, religije, zbog položaja u društvu, ljubomore na žrtvu...

Uzroci nasilništva

Postoje osobine obitelji i djeteta koje utiču na razvoj nasilnog ponašanja, kao i osobine škola koje mogu poticati ili sprečavati pojavu nasilja.

Obitelj: za zdrav razvoj djeteta, vrlo su važna iskustva u obitelji. Nedostatak pažnje i topline, svjedočenje nasilnom ponašanju kod kuće, te nedovoljan nadzor i briga roditelja plodna su podloga za razvoj nasilničkog ponašanja djece. Svjedočenje agresivnom ponašanju obuhvaća fizičku i verbalnu agresiju roditelja prema djetetu ili fizičku i verbalnu agresiju među roditeljima. Korištenjem fizičkog kažnjavanja roditelj šalje djetetu poruku kako je u redu ljutnjom, nasiljem i zastrašivanjem dobiti ono što želimo. Vjerovatno je da će dijete koristiti slične metode i sa svojim vršnjacima. Također, ako je roditelj previše popustljiv kada dijete tvrdoglavo i bez pravog razloga zahtijeva nešto, šalje mu poruku kako takvo ponašanje uspijeva kada se nešto želi postići.

Individualne osobine: djeca koja su impulzivna, živahna, imaju višak energije, nemaju strpljenja, koja često pronalaze brza «rješenja» frustrirajućih situacija, ali i traumatizirana djeca, podložnija su nasilničkom ponašanju. Okolina ih doživljava «zločastim» i može im pripisati zločasto ponašanje, te se dijete počinje, u skladu s tim, ponašati.

Škola: školsko okruženje je, također, vrlo važno za pojavu nasilnog ponašanja. Nedostatak bliskosti, osjećaja prihvaćenosti svih učenika, te međusobnog poštovanja između nastavnika i učenika dovode do nasilničkog ponašanja u školi. Nereagirane nastavnika i stručnih saradnika na agresivna ponašanja učenika i loš nadzor u određenim dijelovima škole (igralište, hodnici...) samo

olakšavaju nasilnim učenicima da budu agresivni i zastrašuju druge učenike.

Ko su žrtve?

Žrtve bullynga su najčešće djeca koja, po nečemu, odskaču od prosjeka: novo dijete u razredu, darovito dijete, dijete sa lošijim uspjehom, dijete s naočalama, dijete druge etničke skupine ili čak hendikepirano dijete. To su često povučena djeca koja tjelesno odstupaju od ostalih, bilo da su preniska, previsoka, premršava, predebela. Ali, osnovni je problem što su ta djeca preblaga i neće se suprotstavljati provokacijama. Nespretne su motorike, a verbalno su dosta zakočeni. Žrtve i nasilnici su često učenici sa lošim ocjenama, a među žrtvama je jednak broj i dječaka i djevojčica, no dječaci su, ipak, češće nasilni. Žrtve takvog nasilja, osim što ih gotovo svakodnevno njihovi vršnjaci zlostavljaju psihički i fizički, nemaju kontakta sa svojim školskim kolegama – niko od njih neće se družiti s njima, u školi im se rugaju, a često im krađu stvari ili ih tuku. Takva su djeca automatski povučena, odbijaju ići u školu, pronalaze izgovore i imaju nizak nivo samopoštovanja.

Nasilnici, dakle, pronalaze žrtve koje su zbog nečega ranjive ili odskaču od druge djece (boja kože, način hoda, ime, veličina, religija, naočale, obitelj, način oblačenja...). Često su to tiha, mirna, pasivna, anksiozna, nesigurna i oprezna djeca niskog samopouzdanja. Imaju malo prijatelja koji ponekad i stanu u njihovu odbranu. Vrlo su povezani sa roditeljima pa se često (ali ne uvijek) može opisati kao prezaštićujuće.

Žrtve nasilništva često imaju i:

- Lošije socijalne vještine (ne znaju se «zauzeti za sebe»);
- Manjak sigurnosti da potraže pomoć;
- Manje podrške od strane nastavnika i drugih učenika;
- Osjećaj krivnje, te smatraju da su sami krivi za ono što im se događa;
- Želju da se uklope u društvo, na bilo koji način.

Najčešće je žrtva:

- Novo dijete u razredu;
- Nadareno dijete;
- Mirno i ljubazno dijete;
- Dijete koje ima dobar odnos sa učiteljem;
- Dijete nižeg socioekonomskog statusa;

- Dijete iz druge etničke skupine;
- Hendikepirano dijete/dijete sa posebnim potrebama;
- Dijete razvedenih roditelja;
- Dijete žrtva obiteljskog nasilja.

Djeca žrtve često pokušavaju to sakriti od odraslih jer se boje da će ih smatrati slabima i kukavicama, ili iz straha da će se situacija samo pogoršati. Postoje znakovi koji nam mogu pomoći da *prepoznamo/posumnjamo* da je neko dijete žrtva školskog nasilja.

Žrtve nasilničkog ponašanja:

- Boje se ići u školu i iz škole;
- Mijenjaju uobičajeni put do škole;
- Mole roditelje da ih voze u školu;
- Odbijaju ići u školu;
- Pogoršava se školski uspjeh;
- «Bolesni» su ujutro prije škole, imaju glavobolje ili bolove u stomaku;
- Dolaze kući sa potrganom odjećom i oštećenim školskim knjigama;
- Dolaze kući izgladnjeli (uzet im je novac);
- Postanu povučeni, niskog samopouzdanja;
- Postanu anksiozni, napeti, prestanu jesti;
- Prijete ili pokušaju samoubistvo;
- Zaspje plačući, imaju noćne more;
- Ostaju bez svojih stvari, često gube džeparac;
- Odbijaju govoriti šta nije u redu;
- Sve češće pitaju za novac ili počnu krasti (da daju nasilniku);
- Imaju neobjašnjive modrice, ogrebotine i porezotine;
- Počnu zastrašivati drugu djecu;
- Postanu agresivni ili depresivni;
- Počnu markirati;
- Daju nevjerovatne isprike za gore navedena ponašanja;
- Sami su na odmoru, a prijatelji iz razreda zbog toga nisu zabrinuti;
- Ne biraju ih u grupnim sportovima;
- Traže blizinu učitelja;
- Nesigurni su i uznemireni ako bi trebali izaći pred tablu, pred razred.

Prevenције i intervencije u vršnjačkom nasilju

Prevenција proganjanja, u okviru škole, opće i specifične je naravi.² Opća psihosocijalna klima škole, odnosi među školskim radnicima, pozitivni modeli ponašanja i rješavanja konflikata koje predstavljaju učitelji, odnos školske institucije i učitelja prema nasilju, jasno izrečeni ili zapisani stavovi prema nasilničkom i agresivnom ponašanju jesu pristupi koji smanjuju vjerovatnost nasilja među vršnjacima. U prevenciji nasilničkog ponašanja u školama mnogo pomaže i stimuliranje prosocijalnog ponašanja i volonterskog rada djece. Škola je odgovorna za nasilje koje se događa u školi i u blizini škole. Direktor, nastavnici i stručni saradnici dužni su spriječiti i zaustaviti svaki oblik nasilja u školi, te, ako je potrebno, saradivati s policijom i centrima za socijalni rad. Važno je da se škola pobrine za postojanje «sigurnog» mjesta na koje se mogu skloniti oni koji se osjećaju žrtvama, da vlastitim primjerom (tj. ponašanjem zaposlenika škole) daju model nenasilnog i pozitivnog ponašanja, poštivanja učenika, te adekvatno nadgledanje mjesta za koja učenici kažu da su potencijalne lokacije napada i zastrašivanja.

U mnogim zemljama u škole se uvode specifični i sistematični programi za sprečavanje vršnjačkog nasilja. Kad se u konkretnoj školi pojavi proganjanje i nasilje, razradi se program krizne intervencije. Osnovni uvjeti prevencije i sprečavanja pojave jesu osviještenost, informiranost, osjetljivost školskih radnika za pojavu, njihova spremnost reagiranja i svijest o tome da su dužni zaštititi dijete. U susjednoj Hrvatskoj već postoji program UNICEF-a pod nazivom «Za sigurno i poticajno okruženje u školama», odnosno «Škola bez nasilja». Osnovni cilj projekta jeste «osigurati sigurno i poticajno okruženje za svu djecu u osnovnim i srednjim školama kroz senzibilizaciju i mobilizaciju javnosti, osiguravanje potrebnih materijalnih preduvjeta, povećanje stručnih znanja i participaciju djece, te kroz promociju uspješnih modela».³

Što se tiče intervencija, kada je vršnjačko nasilje i proganjanje već prisutno, trebalo bi znati da sami od sebe, u većini slučajeva, ne prestaju. Dijete najčešće samo nije sposobno riješiti problem i potrebna mu je pomoć odraslih.

---

² A. Mikuš Kos i S. Gašić Pavišić: «Nasilje i proganjanje među vršnjacima», predavanje za učitelje i nastavnike u okviru programa «Psihosocijalna pomoć djeci», 2004. godine

³ www.unicef.hr/kampanja.htm, 28.04.2004. godine

Prekid nasilničkog ponašanja nije samo zaštita žrtve, već i zaštita proganjača. Poznato je naime, da takvo ponašanje dovede brojne nasilnike u ozbiljne poteškoće i čak u krivična djela.

Čim se otkrije pojava proganjanja u školi, trebalo bi početi odmah o njoj javno govoriti. Rasprava mora teći u krugu školskih radnika, u razredu i na roditeljskim sastancima.

Sistemski pristup

Sistematski pristup za cijelu školsku ustanovu uključuje informiranje, raspravljanje, zajedničko traženje rješenja sa strane kolektiva škole, ali uključuje i praktične intervencije kao što je povećan nadzor učitelja nad učenicima, jasno postavljanje pravila u pogledu ponašanja, dosljedno izvođenje kazni. Kada se otkrije pojava nikako ne smijemo intervencije i program sprječavanja usmjeriti samo prema žrtvama ili samo ka proganjačima, ili samo prema razredu u kojem se to događa. Program mora uključivati sve školske radnike, učitelje, sve učenike i sve roditelje. Pri tome je važna saradnja između jednih, drugih i trećih.

Saradnja sa roditeljima – roditelji moraju biti upoznati sa konkretnim primjerima proganjanja i biti pozvani na saradnju. Neka o proganjanju razgovaraju sa svojom djecom kod kuće. Neka daju školi svoje prijedloge kako sprječavati pojavu. Važno je objasniti roditeljima što mogu očekivati od škole ako se desi da su njihova djeca žrtve ili da su njihova djeca proganjači.

Razredni pristup

O proganjanju bi trebalo razgovarati sa učenicima u razredu u kojem se događa i u razredima u kojima se to ne događa. Djeca znaju šta se događa u njihovoj školi. Na času odjeljske zajednice trebalo bi informirati o pojavi, u raspravi neka djeca izreknu svoje stavove, neka raspravljaju o ponašanju i ulozi proganjača. U razgovorima sa djecom treba posvetiti posebnu pažnju onima koji podupiru proganjače ili ne štite žrtvu. Na tim časovima učenici mogu zajedno sa razrednikom postaviti razredna pravila i norme ponašanja.

Individualni pristup

Prva i osnovna intervencija jeste obezbijediti sigurnost djetetu i spriječiti dalje maltretiranje. Dijete-žrtva mora osjetiti podršku i zaštitu sa strane svog učitelja. Učitelj ili nastavnik trebali

bi djetetu pružiti podršku razumijevanjem, a da mu se pomogne savjetima kako razviti strategije sprečavanja pojave i savladavanja situacije. Dijete mora osjetiti da su učitelj i drugi školski radnici na njegovoj strani i da će spriječiti i sankcionirati ponašanje proganjača. Učitelj mora, pri tome, paziti da ne bi svojom zaštitom i svojim intervencijama još pogoršao položaj djeteta među vršnjacima i proganjačima.

U odnosu prema proganjaču učitelj mora jasno izraziti svoje neodobravanje i primijeniti propisane kazne. Trebalo bi znati saslušati i nasilnike i proganjače, raspravljati s njima o mogućnosti promjene njihovog ponašanja i o njihovim potrebama. Ali danas nikako ne mislimo da je dovoljno samo razumijevanje za proganjače, potrebne su i druge socijalne sankcije za njihovo ponašanje.

Individualne intervencije uključuju razgovore sa progonjenim djetetom i njegovim roditeljima, kao i razgovor sa proganjačem i njegovim roditeljima.

U razgovoru sa djecom je potrebno utvrđivanje uzroka koji su doveli do maltretiranja i pokušati sa odstranjivanjem tih uzroka. Trebalo bi omogućiti svakom djetetu da kaže svoju verziju događanja.

Školski radnici moraju tražiti zajednička rješenja: postići da se obje strane slože u opisu konfliktne situacije, izraze svoja osjećanja, opišu željenu situaciju, predlažu moguće promjene za budućnost i dogovore se za načine sprječavanja i rješavanja konflikata i proganjanja u budućnosti. Učitelj mora provjeriti da li su objema stranama jasna pravila ponašanja. Nekada pomaže kada se progonitelji i žrtve uključuju u neke zajedničke aktivnosti.

Učitelji i nastavnici mogu pomoći djeci da prepoznaju okolnosti u kojima mogu sami djelovati agresivno, ili postati žrtve agresije drugih i učiti ih kako da takve okolnosti izbjegavaju ili savladaju. Ako su progonitelji počinili materijalnu štetu, to moraju djetetu nadoknaditi. Roditelji progonjene djece i progonitelja moraju biti informirani o novim incidentima.

Rješavanje problema vršnjačkog progonojenja i zlostavljanja je zahtijevan proces koji traži mnogo energije, inventivnosti, a često i smjelosti sa strane školskih radnika.

Šta mogu učiniti roditelji?

Praktični savjeti roditeljima:

- Ako posumnjate da je vaše dijete progonjeno, direktno ga o tome pitajte; ako ga pitate neodređeno, vjerovatno vam neće dati pravi odgovor na vaše pitanje;
- Budite pažljivi na znakove koji pobuđuju sumnje da je vaše dijete žrtva;
- Razgovarajte sa učiteljem, razrednikom, školskim pedagogom ili psihologom;
- Pomozite djetetu da razvije strategije kojim se može odbraniti pred vršnjacima;
- Budite obazrivi na to da dijete ne provocira nasilnike sa kakvim oblikom ponašanja;
- Razgovarajte sa djetetom o njegovim problemima.

Važno je da roditelji omoguće progonjanom djetetu da govori, da mu pomognu razviti praktične strategije odbrane i da mu savjetuju mjere predostrožnosti, kao naprimjer neka u mraku ne hoda sam po ulici i sl. Roditelji mogu mnogo doprinijeti poboljšanju djetetove slike o sebi, što povećava njegovu otpornost i sposobnost odbrane.

U istraživanju Andrewa Mellora «Nasilje u srednjim školama Škotske», kao moguće strategije koje može poduzeti škola navodi se: «Ne postoji jednostavno rješenje nasilja. To je kompleksan i varijabilan problem tako da svaka škola mora razviti vlastitu strategiju. Naravno, ovo bi bilo lakše kada bi se iskustva iz Norveške mogla primijeniti svugdje.

Problemi

Subjektivnim promatranjem, a i analizom dokumentacije školskog psihologa, ustanovljeno je da je veliki broj intervencija zapravo i bio radi nasilništva među vršnjacima. Otuda i potreba da se o ovom pitanju učini nešto više, odnosno otuda su i proizašli problemi i cilj ovog projekta.

- Kao prvi problem se nameće ispitivanje frekvencija u kojoj je nasilništvo zastupljeno u osnovnoj školi u kojoj je zaposlen autor Projekta, što je ujedno i determiniralo uzorak na kojem se realizirao kompletan Projekat.
- Realizirati radionice držeći se sistematskog pristupa, odnosno uključivanjem učenika, roditelja i nastavnika u sam problem i u njegovo rješavanje.
- Ispitati efekte Projekta, odnosno radionica upitnikom primijenjenom ponovo na istom uzorku učenika, te na

taj način evaluirati sam projekat, odnosno efekte koji su postignuti samim radionicama.

Cilj Projekta

Osnovni uvjeti prevencije i sprečavanja pojave nasilništva, što je zapravo i cilj Projekta, jesu osviještenost, informiranost, osjetljivost školskih radnika, učenika i roditelja za pojavu, njihova spremnost reagiranja i svijest o tome da su dužni zaštititi dijete, odnosno u slučaju učenika nasilnika staviti dijete u situaciju žrtve putem igranja uloga, dokazati osjećanja žrtve, upozoriti na negativne posljedice i na taj način apelirati na smanjenje nasilništva. Osnovni cilj projekta je definiran na sljedeći način:

Osigurati sigurno i poticajno okruženje za svu djecu škole putem edukacije roditelja i nastavnika, a također i učenika o ovom problemu, te promovirati uspješne modele komuniciranja. Ovim Projektom bi se, dakle, nastojalo spriječiti nasilje nad učenicima od strane roditelja i vršnjaka, a nastavnici škole bi se senzibilizirali za ovaj problem i educirali o mogućim načinima rješavanja problema nasilja, te načinima adekvatne pomoći djetetu žrtvi, kao i djetetu nasilniku.

Uzorak

Kao što je već navedeno, uzorak su sačinjavali učenici Osnovne škole "Vareš Majdan" u kojoj se i realizirao kompletan Projekat. U učeničkim radionicama je učestvovalo 250 učenika viših razreda. U nastavničkim radionicama je učestvovalo 35 nastavnika, s tim što se radilo odvojeno za nastavnike u predmetnoj i razrednoj nastavi, s obzirom da je uloga pojedinog nastavnika razredne nastave drugačija, u odnosu na ulogu nastavnika u predmetnoj nastavi. Nastavnici razredne nastave su sa učenicima stalno, oni rješavaju većinu svojih problema u samoj učionici i imaju mnogo veći uticaj na svoje učenike nego što je to slučaj sa nastavnicima predmetne nastave. Također, nastavnici razredne nastave, koji rade u područnim školama, u trenutku kada se desi nasilničko ponašanje nemaju "pri ruci" školskog pedagoga, ili psihologa koji bi im pomogao u intervenciji, tako da su "osuđeni" da sami riješe problem. To iziskuje i veću obučenosť za rad na tom polju, u odnosu na nastavnike predmetne nastave koji probleme rješavaju uz pomoć školskog pedagoga, odnosno psihologa.

Instrumentarij

Od instrumentarija je korišten samo upitnik koji su popunjavali učenici i to anonimno. Podaci, koji su bili potrebni da se dobiju upitnikom jeste, zapravo, frekvencija nasilništva u školi, bez težnje da se identificiraju žrtve, odnosno nasilnici. Sličan upitnik, samo, naravno, prilagođen, je primijenjen i po završetku Projekta s ciljem evaluacije kompletnog Projekta i to na istom uzorku.

Postupak

U prvoj fazi Projekta je, dakle, primijenjen upitnik kojim se pokazalo koja je zapravo frekvencija učenika izložena bilo kojem obliku nasilja. Podaci su izraženi u postocima zastupljenosti pojedine vrste nasilja i mogu se vidjeti u rezultatima Projekta.

Druga faza Projekta je bila radionički rad. Za učenike su organizirane kreativne radionice, odnosno slikanje na staklu i modeliranje na temu "Stop nasilju!". Učesnici radionica su bili, uglavnom, učenici koji su u najvećoj mjeri bili okarakterizirani kao nasilnici, odnosno žrtve, te smo tako putem zajedničkih aktivnosti nastojali da "približimo" učenike prema njihovim interesima, odnosno da im omogućimo kreativno druženje, te da provedu što više vremena skupa u ostvarivanju zajedničkih ciljeva. Edukativne radionice za učenike su organizirane u dva dana. U radionicama su učenici informirani o pojmu nasilja, o mogućim posljedicama, a osnovni cilj je bio da učenici putem igranja uloga dožive i ulogu žrtve i njena osjećanja i ulogu nasilnika i njegova osjećanja. O tim osjećanjima se razgovaralo u grupi, odnosno u razredu, iz tih razgovora su se nastojali izvući zaključci koji će uputiti učenike na što manje nasilno ponašanje. Radionice sa roditeljima i nastavnicima su imale cilj da senzibiliziraju ove dvije skupine na problem nasilništva, odnosno da nauče i roditelji i nastavnici kako reagirati i prema žrtvi nasilja, ali i prema nasilniku, i radionice za roditelje i za nastavnike su bile dvodnevne.

Treća faza Projekta je bila evaluacija. U evaluaciji su učestvovali ponovo učenici, koji su bili u ulozi ocjenjivača, njihova uloga je bila da ocijene da li je stopa nasilništva smanjena po okončanju Projekta.

Rezultati projekta su bili sljedeći.

Rezultati

	Prije	Poslije
Fizičko nasilje	50%	18%
Progranjanje i maltretiranje verbalnim porukama	58%	27%
Isključivanje iz grupne aktivnosti	46%	12%
Seksualno nasilje	39%	9%
Uništavanje vlasništva i krađa novca	28%	16%

Diskusija

Gornja tabela pokazuje da je prije tretmana i provođenja radionica, nasilja bilo jako puno. Čak pola učenika je izjavilo da su bili žrtve fizičkog nasilja, nešto više njih je bilo izloženo verbalnom nasilju, čak 46% njih je bilo izloženo isključivanju iz grupne aktivnosti. 39% učenika je bilo izloženo seksualnom nasilju. Važno je napomenuti da su, uglavnom, djevojčice izložene seksualnom nasilju, što podrazumijeva nedozvoljeno dodirivanje učenica od strane učenika. Postotak od 39% podrazumijeva postotak od ukupnog broja učenika, od kojih je 50 % učenica. Dakle, seksualnom nasilju je izloženo gotovo 80% učenica, što je zaista veliki broj.

Uništavanje vlasništva i krađa novca su bili zastupljeni u nešto manjem postotku.

Rezultati istraživanja, koja su nam dostupna, a koja se bave problematikom nasilništva pokazuju sljedeće:

Prema jednom istraživanju, koje je sprovedeno u Srbiji, više od trećine učenika iz viših razreda osnovne škole je doživjelo vrijeđanje i ismijavanje od strane vršnjaka, jedna petina njih je navela da im neko od vršnjaka prijeti batinama. Oko 3% učenika neko od vršnjaka u školi tuče i fizički povređuje, a 10% ih je izjavilo da im drugi učenici otimaju ili uništavaju stvari. Kod mlađe djece, prema podacima nekih drugih istraživanja, ovakvi oblici nasilja su još učestaliji. Najčešći oblici nasilja među učenicima u školama u Srbiji su vrijeđanje i ismijavanja, prijetnje batinama, te

otimanje i uništavanje stvari. Djevojčice su manje nego dječaci izložene nasilju vršnjaka.⁴

Istraživanje provedeno na 5000 učenika u 12 hrvatskih gradova pokazalo je zastrašujuće podatke, čak svaki četvrti učenik žrtva je nasilja koje na njemu provodi njegov vršnjak, a svaki šesti provodi nasilje nad drugim djetetom.⁵

Norveška istraživanja su pokazala da je, otprilike, 15% učenika, to je svaki sedmi učenik, bilo u nekom periodu svog školovanja na jedan ili drugi način uključen u proces proganjanja. Neki među njima su bili žrtve (9%), a drugi proganjači (6%). Međutim, ima i djece koja se nalaze u obje uloge (1,6%). Broj žrtava je najveći u nižim razredima osnovne škole, a progonitelji su, prije svega, stariji učenici. Međutim, i mlada djeca mogu biti progonitelji, a među žrtvama ima i puno adolescenata. Među progonjenim i progoniteljima ima mnogo više dječaka nego djevojčica. Žalosno otkriće je da mnoga djeca i mladi ostaju niz godina, bilo u ulozi žrtve, bilo u ulozi progonitelja.

Iz istraživanja u engleskim školama, slijedi da je oko 10% učenika nižih razreda osnovne škole doživjelo nasilje koje se ponavljalo nekoliko puta nedjeljno, a oko 7% je lično učestvovalo u ulozi napadača u težim oblicima nasilja nad vršnjakom. Samo polovina učenika je pokušavala da nekako pomogne djetetu žrtvi, a da 20% njih ne čini ništa kada vidi da je neko dijete napadnuto, jer smatraju da ih se to ne tiče. Ali, ni nastavnici nisu dovoljno spremni da se umiješaju u odbranu žrtve: 34% učenika je izjavilo da nastavnici uvijek pokušavaju da zaustave nasilje nad učenicom, a 34% je izjavilo da njihovi nastavnici to nikada ne čine.

Na osnovu istraživanja u raznim zemljama došlo se do sljedećih općih podataka o vršnjačkom nasilju u školi:

- Prema iskazima samih učenika, oko 10-27% njih su, bar, ponekad bili žrtve nasilja, a 6-12% učenika je ponekad učestvovalo u napadu na vršnjake;
- U periodu između 8. i 16. godine neki od učenika, koji su bili žrtve nasilja prestali su to da budu, ali učenici koji su bili napadači, ostali su i dalje u toj ulozi;

---

⁴ A. Mikuš Kos i S. Gašić Pavišić: «Nasilje i proganjanje među vršnjacima», predavanje za učitelje i nastavnike u okviru programa «Psihosocijalna pomoć djeci», 2004. godine.

⁵ www.ergonet.hr/poliklinika/page.php?cat=djeca, 19.04.2004. godine

- Najmlađi učenici u školi su u najvećem riziku da će biti zlostavljani, vjerovatno zato što su slabiji nego stariji učenici;
- Dječaci su češće u ulozi napadača nego djevojčice;
- Nastavnici razgovaraju sa oko 35% učenika koji vrše nasilje nad vršnjacima (prema izjavama samih tih učenika);
- Oko 30 – 50 % učenika koji su doživjeli nasilje razgovaraju sa svojim nastavnicima o tome, a sa uzrastom učenika taj se broj smanjuje;
- Većina učenika (60%) izjavljuje da ne vole nasilje, neki od njih su uzdržani u tome, ali 20% je onih učenika koji kažu da bi oni mogli učestvovati u nasilju.

Agresivno ponašanje je češće među dječacima, nego među djevojčicama. Neka studija je pokazala da su 88% tjelesnih obračunavanja među vršnjacima i 85% krađa i pljački u školama počinili muškarci. Ujedno su dječaci bili u duplo većem broju žrtve agresivnog ponašanja vršnjaka nego djevojčice. Dječaci brže i snažnije agresivno reaguju, manje se kontroliraju, brzo su spremni da urade i manje su spremni na miran način rješavati konflikt. Među djevojčicama se poremećeni odnosi pokažu prije preko ogovaranja, ili klevetanja, te u verbalnim napadima. Vjerovatnost agresivnog ponašanja poraste u kriznim situacijama koje doživljavaju djeca. Tako se naprimjer, kod mnoge djece povećava agresivno ponašanje u vrijeme razvoda njihovih roditelja, ili zbog velikih školskih pritisaka. Zato psiholozi savjetuju učiteljima da kod djeteta, koje je postalo agresivno, a prije nije bilo takvo, pokušaju, najprije, da saznaju šta je uzrok njegovih promjena.

Ukoliko uporedimo podatke dobivene ovim istraživanjem sa podacima iz drugih zemalja, može se zaključiti da je u ovom slučaju nasilje nešto zastupljenije, odnosno da je više učenika izloženo nasilju.

Neophodno je napomenuti da je Projekat realiziran u školi u kojoj su učenici uglavnom iz ruralnih dijelova i da je socijalno-ekonomska slika uzorka, na kome je rađeno ispitivanje i realiziran Projekat, gotovo poražavajuća.

Struktura obrazovanosti roditelja, je također, poražavajuća, majke uglavnom imaju završenu samo osnovnu (52%), odnosno bez osnovne škole (18%), srednju školu samo 17%. Očevi imaju većinom samo srednju školu (54%), a tek nekolicina majki i očeva

da ima višu ili visoku stručnu spremu. Kao rezultat nedovoljne obrazovanosti roditelja, imamo veliki postotak nasilja u porodici, gdje roditelji, kao jedini vid komunikacije sa djetetom upotrijebe batinu. Takav vid komunikacije usvajaju i djeca od svojih roditelja, tako je i među učenicima jezik sporazumijevanja postao nasilje, kako u fizičkom, tako i u verbalnom, emocionalnom i svakom drugom smislu. Upravo iz tog razloga efekti Projekta jesu iznenađujuće dobri.

Kao što je vidljivo iz navedene tabele, a i statističkom analizom je dokazano, da su efekti Projekta značajni, odnosno da je došlo do značajnog smanjenja stope nasilništva zahvaljujući ovakvom sistematskom pristupu rješavanja problema nasilništva.

Najveći rezultati su vidljivi na području seksualnog nasilja, koje je, kako smo već naveli, uglavnom nasilje dječaka nad djevojčicama. Fizičko nasilje je, također, značajno smanjeno, kao i isključivanje pojedinca iz grupne aktivnosti, a nije beznačajno i smanjenje uništavanja vlasništva i krađe novca.

Radionice su osim edukacije i informiranja učenika, vjerovatno imale i učinak da su potakle grupnu koheziju unutar pojedinog razreda. Učenici su u velikoj mjeri radili u grupama formiranim slučajno, te su tako imali priliku da zajedno sudjeluju u raznim aktivnostima, kako u kreativnim, tako i u edukativnim radionicama, što ih je nesumljivo "zbližilo" i utjecalo na smanjenje negativnih oblika ponašanja unutar samog razreda.

Na kraju, može se reći da je problem nasilja u školi vrlo kompleksan i ne postoji jednostavno rješenje za njega, ali proučavanjem različitih planova prevencije i literature, može se reći da postoje tri neophodna preduvjeta za uspješnu politiku zaustavljanja nasilja:

1. Prepoznavanje

Škola se mora upoznati i prihvatiti da problem postoji. Učitelji savjetodavatelji iz dvije škole su bili upozoreni na ovaj problem iz učeničkog upitnika. Ali osoblje drugih škola, uključujući one sa velikom incidencijom nasilja, su odbijali da daju ovom problemu više pažnje. Dakle, prva etapa u prevenciji jeste educiranje i senzibiliziranje nastavnog kadra koji se svakodnevno susreće sa učenicima o ovom problemu.

2. Otvorenost

Žrtve nam neće reći za nasilje ukoliko nisu nedvosmisleno osuđeni na to i ukoliko nisu ohrabrene da pričaju o svojim brigama, otvoreno bez straha od odmazde. Postizanje ovog nije

lahko u obrazovnom sistemu koji tradicionalno s prezirom odbija «rekla-kazala» - a to ustvari i dovodi do problema. Mlađa djeca mogu preplaviti nastavnika trivijalnostima. Također, djeca mogu otkriti i druge načine nasilja, koji, vjerovatno, uključuju i starije učenike, što zahtijeva borbu sa ovim problemom na vrlo delikatan način.

3. *Aktivno učešće*

Ukoliko su u stvaranje politike «Stop nasilju uključeni roditelji, nastavnici i učenici», stvorit će se i interes da to uspije. Neophodno je održavati posebne roditeljske sastanke na kojima će se raspravljati o ovoj temi. Također, o nasilju se može govoriti na sjednicama nastavničkih vijeća, vijećima učenika, savjetovanju sa učenicima, voditeljskim grupama, i vijećima roditelja i nastavnika.

Zaključak

Problem nasilništva među učenicima postaje sve veći problem koji zaokuplja nastavnike, pedagoge, psihologe širom svijeta. Rasprostranjenost nasilništva je iz dana u dan sve veća i poprima sve veće negativne efekte.

Nasilničko ponašanje može izazvati brojne posljedica kao što su: usamljenost, depresivnost, tuga, uplašenost, nesigurnost, nisko samopouzdanje, pa i bolest, što ostaje prisutno dalje tokom života. Pokazalo se da su žrtve nasilničkog ponašanja u školi, kao dvadesetogodišnjaci, depresivniji od osoba koje nisu bile žrtve takvog ponašanja.

Stoga je izuzetno važno obratiti pažnju na ovaj problem i to gledajući globalno, a ne samo na nivou pojedine škole ili odjeljenja. Škole moraju donijeti odluku o tome da će povećati aktivnosti na suzbijanju nasilništva među vršnjacima i to tako što će o tome obavijestiti roditelje i pozvati ih na saradnju. Škole u Bosni i Hercegovini, trenutno ne obraćaju pažnju na ovaj problem, za razliku od susjedne nam Hrvatske i Srbije, u kojima je ovaj problem zaokupio pažnju stručnjaka.

Mogući prisupi u prevenciji i intervenciji su sistematski (na nivou cijele škole), razredni i individualni. U svakom pristupu je važno, prije svega, informirati javnost šta je to nasilje i kako ono utiče na jedinku, te zajedničkim kapacitetima roditelja, nastavnika i učenika iznaći moguća rješenja. Neophodno je raditi u prvom redu na osvješćivanju problema kako kod učenika, tako i kod nastavnika

i roditelja, pa tek onda poduzeti dalje odgovarajuće akcije, definiranja kazni za nasilničko ponašanje, te pružanje pomoći kako žrtvi, tako i nasilniku.

Kako je vidljivo iz rezultata ovog Projekta, moguće je smanjiti nasilništvo, pa ga čak i iskorijeniti dugim i permanentnim radom sa uključenim stranama, odnosno nasilnicima i žrtvama nasilja, kao i sa roditeljima i nastavnicima. Osnovni problem je, kako je već rečeno, što se ova problematika tretira pojedinačno i u ovom slučaju lokalno, a, zapravo, zahtijeva globalni tretman, odnosno proširenje sličnih aktivnosti na sve škole. Problem je dovoljno ozbiljan i za sobom ostavlja dovoljno ozbiljne posljedice da bi mu, sasvim sigurno, trebalo posvetiti jako puno pažnje.

LITERATURA

- Dan Olweus: «Nasilje među djecom u školi», Školska knjiga, Zagreb, 1998. godine
- James Hartley & Alan Branthwaite: «Psiholog u praksi», Naklada Slap, 2002. godine
- M. Boulton and K. Underwood (1992): Bully/victim problems among middle school children, British Journal of Educational Psychology, 62.
- A. Mikuš Kos i S. Gašić Pavišić: «Nasilje i proganjanje među vršnjacima», predavanje za učitelje i nastavnike u okviru programa «Psihosocijalna pomoć djeci», 2004. godine.
- www.ergonet.hr/poliklinika/page.php?cat=djeca, 19.04.2004.
- www.aim-ng.com/news/bhs/hrv/art-hrv00200423.htm, 19.04.2004.
- www.pefri.hr/~jpavlak/nasilje.htm, 19.04.2004. godine
- www.unicef.hr/kampanja.htm, 28.04.2004. godine
- www.scre.ac.uk/spotlight/spotlight23.html, 28.04.2004. godine

العدوان والمطاردة بين الأقران

خلاصة البحث

ظاهرة العدوان بين الطلبة تزداد يوما بعد يوم، وتقلق المدرسين والمربين وعلماء النفس في العالم كله. يزداد العدوان بين الطلاب كل يوم وتتفاقم آثاره السلبية. العدوان يولد النتائج السلبية مثل: الوحدة، الحزن، الخوف، عدم الثقة بالنفس، والمرض النفسي الذي يبقى طول الحياة. وأثبتت الدراسات أن الشباب في عمر العشرين الذين سبق أن مورس عليهم العدوان وهم صغار أكثر انزواء من غيرهم. لذا ينبغي الاهتمام بهذه المشكلة كظاهرة عامة وأنها ليست محصورة في المدارس او الفصول معينة. على المدارس إصدار القرار الذي بموجبه سيزداد الاهتمام بهذه الظاهرة ومحاولة التقليل منها، وذلك عن طريق إخبار أولياء الأمور وطلب المساعدة منهم. لا تلتفت المدارس في البوسنة والهرسك إلى هذه المشكلة حاليا بخلاف الدول المجاورة مثل كرواتيا وصربيا حيث اهتم بهذه الظاهرة الخبراء. طرق الوقاية من هذه الظاهرة تكون على مستوى المدرسة كلها، على مستوى الفصل، وعلى مستوى الفرد. وفي كل المستويات من المهم جدا إخبار الرأي العام عن ظاهرة العدوان وتأثيرها على الفرد، وبالتعاون مع أولياء الأمور والطلاب والمدرسين إيجاد الحلول المناسبة لها. ينبغي العمل، قبل كل شيء، على زيادة الوعي بهذه المشكلة عند الطلاب والمدرسين وأولياء الأمور، ثم بعد ذلك اتخاذ الاجراءات المناسبة من العقوبات للمعتدين ومساعدة المعتدى عليهم. أثبتت هذه الدراسة أن حل هذه المشكلة ممكن: التقليل منها والقضاء عليها نهائيا بالعمل المستمر الدؤوب بالتعاون مع الأطراف المعنية: المعتدين والمعتدى عليهم والمدرسين وأولياء الأمور. والمشكلة الأساسية أن هذه المشكلة تدرس جزئيا وعلى مستوى الفصل أو المدرسة، وهي تحتاج الحل الشامل وتطبيق الحل على جميع المدارس.

المشكلة كبيرة وخطيرة وآثارها السلبية تستدعي الاهتمام الزائد.

VIOLENCE AND VICTIMIZATION AMONG AGE-MATES

Summary

The problem of violence among students is becoming more serious and it grips teachers, pedagogues and psychologists all over the world. The prevalence of violence is increasing every day and it assumes even greater negative effects.

Violent behavior can cause many consequences such as: loneliness, depressive quality, sadness, fear, insecurity, low self-confidence and even sickness that stays for life.

Twenty-year-old boys and girls who have been the victims of violent behavior turned out to be more depressed than their age-mates who have not suffered such victimization.

Consequently, it is very important to globally pay attention to this problem rather than at the level of individual schools and classes. Schools have to make a decision regarding the issue of increasing the activities of suppressing violence among age-mates. This decision has to be made in cooperation with parents. Schools in Bosnia and Herzegovina currently do not pay enough attention to this problem unlike our neighbors Croatia and Serbia whose experts have been engaged by this very problem.

Possible approaches to recognizing and preventing this problem are systematic (at school level), classroom-level and individual. For each approach it is important to inform the public what violence is and how it affects an individual, and only then by merging the capacities of parents, teachers and students try and find possible solutions. It is necessary for students as well as teachers and parents to first explain the problem and only then to define punishments for violent behavior and to provide help for victims as well as for abuser.

The results of this project show that it is possible to decrease violence even to eradicate it by long and permanent work with both sides i.e. abusers and victims as well as with parents and teachers. It has already been mentioned that the main problem is treating those issues individually, in this case locally, instead of globally spreading similar activities to all schools. The problem is serious enough and it has quite serious consequences that it should be paid a lot of attention to.